

DA SE NIKAD NE
ZABORAVI,
HOLOKAUST, DA SE
NIKAD NE PONOVI –
MUZIKA PIŠE
SEĆANJA

*Evaluacija
javnog časa
„Da se nikad
ne zaboravi,
Holokaust, da se
nikad ne ponovi –
muzika piše sećanja,
protiv predrasuda,
rasizma,
diskriminacije,
Antisemitizma...
za toleranciju“*

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BEOGRAD

Sadržaj:

Spisak tabela i grafikona:	2
1. UVOD – KO NE PAMTI, IZNOVA PROŽIVLJAVA	3
1.1. O projektu "Da se nikad ne zaboravi, Holokaust, da se nikad ne ponovi"	7
1.2. Osnovne informacije o evaluativnoj studiji	9
1.3. Ciljevi studije	9
2. METOD ISTRAŽIVANJA	10
2.1. Instrumenti	10
2.2. Uzorak	10
2.3. Analiza podataka	12
3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	12
3.1. Samoocena informisanosti i znanja	12
3.2. Mišljenje o organizaciji i sadržaju javnog časa	13
3.3. Mišljenje o etničkim i verskih grupama	17
3.4. Komentari učesnika i preporuke organizatorima	20
4. ZAKLJUČAK – DA LI BORBA PROTIV ZABORAVA USPEVA?	25
5. PREPORUKE	26
6. LITERATURA	28

1. UVOD – KO NE PAMTI, IZNOVA PROŽIVLJAVA

„Lakše je razbiti atom, nego predrasudu.“
Albert Ajnštajn

Ko ne pamti istoriju, u opasnosti je da je ponovi – dobro je poznata, ali tek sporadično poštovana maksima. Svet je se uglavnom priseti u onim prilikama u kojima se zvanično i globalno seća tamnih mrlja ljudske istorije. I ove godine, Međunarodni dan sećanja na žrtve Holokausta 27. januara označio je 74. godišnjicu oslobođenja logora Aušvic. Svetska i domaća javnost podsetila se miliona žrtava nacističkog progona, iznova konstatujući da se nikada ne sme zaboraviti ni ponoviti.

I jedna ljudska žrtva je tragedija, kao što je svojevrsna tragedija i jedna osoba koja minimizuje, relativizuje ili negira Holokaust. A broj onih koji „sumnjaju“ da se Holokaust desio ili grubo potcenjuju broj stradalih daleko je od zanemarljivog. Nedavna studija sprovedena u nekoliko evropskih država (Austrija, Francuska, Nemačka, Velika Britanija, Mađarska, Poljska, Švedska) ukazuje da svaki peti mladi Francuz, uzrasta od 18 do 34 godine, izjavljuje da nikada nije čuo za Holokaust; slično važi i za 12% mladih Austrijanaca. Svaka dvadeseta osoba u Velikoj Britaniji negira Holokaust, dok gotovo dve trećine ispitanih nije moglo da kaže koliko Jevreja je ubijeno ili je najgrublje potcenjivalo broj žrtava. Reklo bi se da sećanje na Holokaust bleđi ili, da u slučaju mladih generacija, nikada nije ni postojalo.

Neznanje za posledicu ima i specifične stavove. Ista studija pokazala je da su Evropljani svesni važnosti sećanja na Holokaust, ali trećina ih smatra da Jevreji „koriste“ Holokaust kako bi unapredili sopstvenu poziciju ili ga upotrebili za svoje ciljeve, kao i da komemoracija Holokausta skreće pažnju sa aktuelnih „zlodela“ i gorućih problema. Neka vrsta stava „Nisam antisemita, ali ...“ najadekvatnije bi opisala ovakva gledišta.

Nalazi ovog tipa predstavljaju svojevrsan alarm za uzbunu. Oni koji ne znaju ili nisu sigurni da su čuli za Holokaust nisu nužno i oni koji ga negiraju – ljudi koji namerno propagiraju ili šire iskrivljene predstave. No, usled neznanja, lake su žrtve tih iskrivljenja istorijskih činjenica i propagiranih, a opasnih mitova. A krivotvorenje, pa i izmišljanje istorijskih činjenica u vezi sa Holokaustom nije retka pojava. U svetu u kome se (dez)informacije zahvaljujući internetu šire brzinom svetlosti, razne teorije zavere, osporavanja postojanja materijalnih dokaza i slično, lako nađu svoje zagovornike. Internet i društvene mreže dale su na zamahu

proponentima ovih ideja, koji vrlo lako mogu komunicirati jedni s drugima i širiti svoja gledišta. To, međutim, ima malo veze sa istorijom, a mnogo sa diskreditacijama i demonizovanjem Jevreja. Negiranje Holokausta „umivena“ je ili „moderna“ verzija antisemitizma, koju ne karakteriše upadljiva nacistička simbolika, već zagovaranje istorijskog revizionizma pod plaštom uspostavljanja moralnog paralelizma između različitih događaja u prošlosti (Lipstadt, 2019).

Kako je to poznata istoričarka, istraživačica Holokausta Debora Lipštat, lepo primetila (Lipstadt, 2019), negiranje Holokausta krši neke elementarne norme logike. U najosnovnijem obliku, da bi oni koji negiraju Holokaust bili u pravu, mnogi drugi onda moraju biti u krivu, pre svega – preživeli; potom, nemi posmatrači koji su gledali i svedočili o odvođenju njihovih suseda Jevreja u koncentracione logore; istoričari koji su izučavali i dokumentovali Holokaust; počiniooci koji su priznali krivicu; nemačka država, u krajnjoj liniji, koja je podnela moralnu i finansijsku odgovornost za zločine počinjene tokom Holokausta. No, i pored toga, onih koji negiraju Holokaust uvek ima. U mnogim državama na snazi je zakon o zabrani negiranja Holokausta, pa neretko poslednju reč o istini imaju sudovi, a pred sudom se u ponekim slučajevima i doslovno nađe – istorija.

U jednom od najpoznatijih slučajeva koji se zbio 1998. godine, upravo se spomenuta Debora Lipštat branila od optužbi za klevetu iznetih od strane britanskog kolege, Dejvida Irvinga, koga je u svojoj knjizi (Lipstadt, 1993) opisala kao jednog od najpoznatijih negatora Holokausta. Ona je svoju odbranu bazirala ne na iskazima preživelih, kako to tipično biva slučaj, već na stavovima i saznanjima istoričara. Istorija i istoričari bili su na sudu i ta istorija pokazala je da je Irving, kako bi „argumentovao“ svoja gledišta, dopisivao i krivotvorio istorijska dokumenta, menjao datume itd. – rečju, lagao (osuđen je na trogodišnju kaznu zatvora). Ako je diskreditovanje krivotvorenih gledišta o Holokaustu toliko zametan posao, jasno je koliko važnu ulogu u nekoj vrsti „imunizacije“ protiv takvih gledišta ima pravovremeno i adekvatno informisanje.

Holokaust je bio ključni događaj, ne samo dvadesetog veka, već čitave istorije čovečanstva. Bio je to nezapamćeni pokušaj da se uništi čitava jedna grupa ljudi i njihova kultura. Holokaust je samim tim fundamentalno uzdrmao temelje civilizacije. To je „lekcija“ o zloupotrebi moći, ulogama i odgovornostima pojedinaca, organizacija i nacija u susretu sa kršenjem ljudskih prava, fenomenima koji imaju ključnu ulogu i u današnjem svetu. Povrh svega, čitav skup istorijskih, socijalnih, religijskih, političkih i ekonomskih faktora doveo je do Holokausta. Svest o složenosti istorijskih procesa i konvergencije različitih faktora koji vode razgradnji demokratskih vrednosti šalje dodatnu poruku o tome da je na vreme potrebno prepoznati signale opasnosti. Kao što je Erih From lepo rekao – „sve dok se veruje da zao čovek nosi rogove, neće biti moguće zlog čoveka otkriti“ (From, 1989, str. 264). Razvoj osetljivosti na prve signale potencijalne katastrofe bez sistematskog informisanja i obrazovanja jednostavno nije moguć i edukacija stoga nema alternativu.

Iako obrazovanje i informisanje nemaju alternativu, ne bi trebalo gubiti iz vida da su njihovi dometi ograničeni. Poraziti iracionalno, a intenzivno zagovarano uverenje racionalnim argumentima je gotovo nemoguće. Antisemitizam, kao i predrasude generalno, nisu (ili nisu *samo*) stvar odsustva informacija ili kognitivne manjkavosti. Postoji težnja ljudi da stavove u vezi s nekim kontroverznim temama brane ne argumentima, već ponavljanjem tih gledišta, u nekoj vrsti neopravdavanja, pozivanjem na lična iskustva ili pogrešno rezonovanje (Lobato & Zimmerman, 2018). Štaviše, često su takva gledišta zasnovana na dezinformacijama, a kako to psihološka istraživanja pokazuju, ljudi su skloni da u njih poveruju, čak i kada znaju da su netačne. To u današnje vreme posebno dobija na značaju, ako imamo u vidu nalaze da lažne vesti dopiru do neuporedivo većeg broja ljudi i to neuporedivo brže nego istinite i proverene informacije (Vosoughi, Roy, & Aral, 2018).

U bazično psihološkom smislu, Holokaust je demonstracija objektivizacije i poostvarenja predrasuda, rasizma, antisemitizma – koji su i danas naša svakodnevnica i porazna demonstracija posledica nemog

posmatranja i indiferentnosti prema opresiji i patnji drugih ljudi. Predrasude, kao izrazito negativni stavovi prema pripadnicima drugih društvenih grupa, izuzetno su štetna društvena pojava. One predstavljaju generalizacije za koje ne postoje razumni osnovi i uporno se održavaju uprkos svim razlozima protiv; podstiču nepravedne postupke i diskriminaciju prema pripadnicima neke grupe čime se ne prihvataju ista prava za sve; karakteriše ih nepoštovanje ljudskog dostojanstva kod pripadnika progonjene manjine i krajnje odsustvo humanosti prema njima. Imati predrasude, drugim rečima, znači odstupati od norme racionalnosti, kršiti normu pravednosti i negirati normu humanosti (Harding et al., 1969).

Postojanje predrasuda u bilo kom obliku pretnja je svima onima koji vrednuju inkluzivno, demokratsko i multikulturno društvo. Ako to imamo u vidu, prevencija javljanja i širenja predrasuda mali je korak za jednog čoveka, a veliki za čovečanstvo. Misliti loše o drugima bez dovoljno opravdanja suština je predrasuda (Allport, 1979, str. 6). U psihologiji je tendencija ljudi da se drže poznatog i suzdržavaju od nepoznatog dobro poznata. Prirodnim se stoga čini da bi raznorazna predubeđenja koja svaki čovek ima prema pripadnicima drugih grupa (etničkih, religijskih itd.) u susretu sa realnošću trebalo da budu preispitana i, budući da su po pravilu pogrešna, odbačena. Informisanje se nameće kao prirodan način borbe protiv predrasuda i, uz sistematsko vaspitanje i uticaj osoba od autoriteta, jedan je od načina na koji se predrasude zaista i mogu umanjiti (Allport, 1979). Informisanjem ukazati na neopravdanost animoziteta prema drugima, razvejati uglavnom pogrešne predstave o njihovim karakteristikama, put je da jedni u drugima vidimo ono što zapravo jesmo – pripadnici istog, zajedničkog, ljudskog roda.

Ako postoji nešto dobro u vezi sa predrasudama, to je činjenica da su one naučeni stavovi – niko se ne rađa sa usađenom mržnjom ili animozitetima prema drugim grupama. Ako takve sentimente gaji, naučio/la ih je u porodici, školi, medijima, široj zajednici. A sve što je naučeno, može se i odučiti, ako se na tome samo sistematski i na vreme radi.

Nažalost, kada je Srbija u pitanju, u poslednjih nekoliko decenija, a posebice u poslednjih nekoliko godina, malo toga ide na ruku razvoju adekvatne kulture sećanja. I Srbija se u prilikama raznih godišnjica seća svojih i tuđih žrtava. Srpski narod podneo je velike žrtve u Drugom svetskom ratu, sapatnik je jevrejskog naroda i ako bi neko trebalo da pamti tragedije i razume jevrejski narod, to su građani i građanke Srbije i obrnuto. Nalazi o tome koliko mladi u Srbiji znaju o Holokaustu gotovo da ne postoje, ali nemamo posebnog razloga da pretpostavimo da je slika bitno drugačija od nalaza prikazanog istraživanja, posebno ukoliko imamo u vidu nalaze istraživanja na neke druge, ali povezane teme. Postojanje distance mladih (i ne samo mladih) prema pripadnicima manjinskih, marginalizovanih ili samo drugačijih društvenih grupa, razne vrste ksenofobičnih, nacionalističkih, netolerantnih i autoritarnih tendencija ili odsustvo brige za sve one van uskog kruga najbližih osoba – tipični su nalazi raznih empirijskih istraživanja iz naše sredine (npr. Popadić, 2010; Popadić, Pavlović i Mihailović, 2019; Pavlović, 2012; Subašić i Opačić, 2013; Fiket, Pavlović i Pudar, 2017).

Srpsko društvo, pored toga, hronično je obremenjeno problemima raznog tipa koji su kulminirali u poslednjih nekoliko godina. Jačaju desničarske i retrogradne tendencije u društvu; mediji su „zagađeni“ skardnim, estradnim i rijaliti sadržajima; obrazovanje je devalvirano, sistem vrednosti urušen, a dostojanstvo pojedinca, ljudska i manjinska prava prečesto su samo mrtva slova na papiru; netrpeljivost, mržnja i agresija prema neistomišljenicima skoro su pa legitiman vid političke prakse. Namesto da rade na sistematskoj zaštiti i promociji tolerancije, pravičnosti, ljudskih i građanskih prava i sloboda, političke elite dodatno podrivaju jedinstvo i solidarnost „uguravanjem“ ljudi u različite nepomirljive socijalne kategorije, podelama na „nas“ i „njih“, karakterizacijama drugih i drugačijih ne kao bogatstva koje treba negovati, već kao pretnje i opasnosti.

Razumevanje drugih, solidarnost, pravičnost, vladavina zakona – temelji svakog ozbiljnog i prosperitetnog društva – nisu na ceni, negovani niti podsticani.

U takvoj situaciji gotovo sveopšteg društvenog kolapsa, postaje moguća paradoksalna situacija da se u društvu koje je podnelo disproportionalno velike žrtve u borbi protiv nacizma i fašizma, nacistički salutira ili ispisuju antisemitski grafiti, kako nas o tome neretko mediji izveštavaju. Ili da se, u banalnijim, a jednako poraznim manifestacijama ovih tendencija, čak i nakon prisustvovanja radionici posvećenoj Holokaustu izjavi da „nije stradalo šest miliona Jevreja, nego šezdeset hiljada“. U drastičnim situacijama imamo i konkretne primere do kakvih kobnih posledica ekstremna mržnja i diskriminacija mogu dovesti, poput ubistva glumca Dragana Maksimovića, koga su, zbog tamnijeg tena, nasmrtno pretukli pripadnici skinheda. Činjenica da je to moguće u društvu u kome je malo onih koji nekoliko generacija unazad u užoj ili široj porodici nemaju žrtve nacističkih zločina, ukazuje na ozbiljne propuste u strategijama razvoja kolektivnog sećanja i odsustvo bazičnog konsenzusa o suštinskim elementima nacionalne istorije.

Tome na ruku svakako ne idu ni nalazi koji ukazuju da građani Srbije sopstvenu istoriju ne poznaju, odnosno imaju pogrešna znanja i pristrasne predstave o prošlosti, preokrojene prema sadašnjim potrebama (Stojanović i sar. 2010), dok sama nastava istorije ne podstiče razumevanje i toleranciju različitosti, naprotiv (Stojanović, 2010). Povrh svega, neretko se tekovine Drugog svetskog rata guraju pod tepih, značaj pobeđe nad fašizmom umanjuje, a uloga Srbije u tim događajima preispituje. Antifašistička tradicija često je kolateralna šteta antikomunističkog raspoloženja i svrstana u isti „koš“ s represijom i obračunima sa ideološkim neprijateljima. Time se i istina o Holokaustu gura na margine sećanja. Zločini, posebno oni učinjeni prema drugima, negiraju se, relativizuju i opravdavaju. Pitanja „pobednika“ i „poraženih“ se iskrivljavaju, a moralni kriterijumi dobrog i lošeg zamagljuju. Ono što je nekada bilo tragedija, da parafraziramo jednu drugu poznatu izreku, preti da zaista postane farsa, dodajmo – sa nesagledivim posledicama.

Susret sa Holokaustom na nivou jedne lekcije iz istorije stoga je daleko od dovoljnog. Holokaust i Drugi svetski rat u vremenskom smislu za mlade ljude su istorijski događaji kao i bilo koji drugi u vezi s kojima je lako biti „kratke pameti“. Možda je jednostavnije razmišljati da nacisti zaista nisu počinili sve te strahote, jer zaista je teško shvatiti kako je bilo moguće da se u XX veku, pojavi nacizam koji je, proklamujući superiornost jedne nacije u odnosu na druge, sistematski ubio šest miliona Jevreja i milione drugih ljudi. A na taj način razmišljati ne znači samo iskazivati nepoštovanje prema nevinim žrtvama, već i ne biti svestan uzroka mržnje i neosetljiv na suptilne naznake zla koje je na svom početku često neprepoznatljivo. Tome možemo dodati i činjenicu da je sve manje direktnih svedoka Holokausta i da su oni retki među članovima porodice ili u bliskom krugu mladih ljudi, a preživeli predstavljaju važan branik iskrivljanja istorijskih činjenica jer nude jednu autentičnu ličnu tragediju i personalnu istinu.

Što je istorija tragičnija, tragičnije su i posledice odsustva kulture sećanja. Greške će biti ponovljene, rane nezalečene, identitetska pitanja nerazrešena, a hronična preispitivanja prošlih događaja i stalna produkcija „novosti iz prošlosti“ alternativa prospektima dugoročnog prosperiteta i zajedničkog suživota. Odsustvo adekvatne kulture sećanja za rezultat ima trajne i dugoročne jazove unutar društva, identitetske dileme i nemogućnost uspostavljanja okvira zajedništva i solidarnosti svih građana i građanki i svih društvenih grupa koje u Srbiji žive. Odatle do otvorene mržnje prema tim drugačijima i negiranja tuđe, ali i sopstvene patnje i stradanja, kratak je put. A ne znati ili nedovoljno poznavati priču o Holokaustu, znači ne biti svestan do kakvih posledica međusobne netrpeljivosti i mržnje, jednom rečju – predrasude, mogu u ekstremnim slučajevima dovesti.

Kakva je „budućnost“ jednog društva dobro se vidi po tome kakva je njegova mladež. A društvo koje je ozbiljno u nastojanjima da (p)ostane demokratsko i napredno sistematski radi na razvoju posvećenosti mladih onim normama koje su temelj demokratskog ustrojstva i koje doprinose dobrobiti svih. U situaciji kada su takve pozitivne poruke deficitarne, programi koji nude, pre svega, informacije i znanje, a potom i poruke ljubavi, tolerancije i solidarnosti „štrče“ kao svetli, pozitivni primeri. Jedan takav primer, čiji rezultati su predmet ove analize, jeste javni čas „Da se nikad ne zaboravi, Holokaust, da se nikad ne ponov – muzika piše sećanja, protiv predrasuda, diskriminacije, rasizma, Antisemitizma, ksenofobije,.....za toleranciju“

1.1. O projektu *“Da se nikad ne zaboravi, Holokaust, da se nikad ne ponovi – muzika piše sećanja”*

Radionica/javni čas „Da se nikad ne zaboravi, Holokaust, da se nikad ne ponovi – muzika piše sećanja, protiv predrasuda, diskriminacije, rasizma, Antisemitizma, ksenofobije... za toleranciju” održava se u kontinuitetu od 2011. godine. Organizovan je od strane Srpsko-jevrejskog pevačkog društva pod rukovodstvom predsednice Marlene Weinberger – Pavlović. Marlena Weinberger – Pavlović autorka je kompletnog projekta (edukativnih radionica, anonimne ankete, završnog koncerta,...), kako njegovog koncepta, tako i celokupne organizacije koja uključuje širok spektar aktivnosti, od nabavljanja sredstava za njegovo finansiranje, preko konkretne realizacije, do medijske promocije.

Pokrovitelj projekta je Ministarstvo prosvete, a podršku su mu u periodu devet godina realizacije dali: Ministarstvo kulture i informisanja, Jevrejski humanitarni fond, Ambasada Nemačke, Austrijski kulturni forum, Fondacija za otvoreno društvo, TRAG fondacija, Narodno pozorište u Beogradu, Uprava Grada Beograda, Ambasade Španije i Izraela, Savet Evrope, Švajcarski fond za razvoj, OEBS, Kancelarija za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo za rad i socijalna pitanja, GO Vračar, GO Stari Grad, Savez jevrejskih opština Srbije, kompanije Informatika i Pre – Print i mnogi drugi.

Projekat se odvija na mesečnom nivou u formi javnog časa/radionice/tribine koja u sebi sadrži i sjedinjuje istoriju, muziku, psihologiju i istinitu, živu priču. Tribine se u školama, opštinama i centrima za kulturu organizuju za sve srednje i više razrede osnovnih škola sa teritorije opštine (ponekad im prisustvuju i učenici specijalnih škola). Povremeno se javni čas organizuje za studente ili se na teritoriji određene opštine održava u saradnji sa lokalnom upravom i kancelarijama za mlade za širu publiku. Jedna tribina godišnje organizuje se za diplomatski kor i zaposlene u gradskoj upravi.

U radionicama/javnim časovima/tribinama u trajanju od 90 do 120 minuta pored Srpsko-jevrejskog pevačkog društva, učestvuju renomirani stručnjaci: istoričar, dr Milan Koljanin (Institut za noviju istoriju), prof. dr Dragan Popadić, socijalni psiholog (Filozofski fakultet) i preživeli/e (Aleksandar Mošić, Katarina Stojaković, Rea Živković, Hajim Levi, Aleksandar Nećak, Sonja Demajo Lunginović, Aleksandar Ajzinberg Jozef Baruhović, Olivera Popović i Mirjana Grujić). Svako od njih o fenomenu Holokausta govori iz svog ugla. Uz originalnu prezentaciju istoričar navodi istorijske činjenice i detalje – dokumentarne fotografije, proglose, naredbe, brojeve stradalih, mesta stradanja; akcenat je na stratištima u Beogradu, Srbiji, bivšoj Jugoslaviji – Banjica, Jajinci, Topovske šupe, Staro sajmište, Kladovski transport, Šabac, Racija u Novom Sadu, niški logor Crveni Krst, Zasavica, Jabuka kod Pančeva (uz kratak osvrt na logore Aušvic i Jasenovac). Iako je u centru izlaganja stradanje jevrejske zajednice, daci se upoznaju i sa velikim srpskim i romskim žrtvama, kao i sa učešćem Jevreja u antifašističkoj borbi. Poseban je akcenat na primerima spasavanja Jevreja što ima izraženu poruku empatije i solidarnosti. Za spašavanje Jevreja džava Izrael do sada je preko 187 Srba proglasila Pravednicima među narodima i dodelila im medalju časti. Psiholog pojašnjava nastajanje predrasuda i stereotipija koji vode u rasnu diskriminaciju, netolerantnost i agresiju. Upozorava na njihovu štetnost i sveprisutnost. S druge strane pokrivene su teme empatije, hrabrosti i individualne odgovornosti. Ističe potrebu da se reaguje i posebno upozorava na opasnosti od ravnodušnosti, ukazuje na povezanost prošlosti sa današnjim vremenom (niz primera diskriminacije, rasizma, antisemitizma danas). Preživeli pričaju svoju priču o tome kako su preživeli oni i/ili neki članov njihove familije. Za mlade su od posebnog značaja priča i susret sa preživelim kojih u svetu već gotovo da i nema.

Predavači se prepliću, a svako govori približno po 25 minuta, izuzev preživelog koji govori najmanje 30 minuta. Srpsko-jevrejsko pevačko društvo svojom muzikom (posebno odabrane kompozicije) prati izlaganja i dodatno pojašnjava i oslikava dešavanja, atmosferu, poruku. Hordopunjuje predavače i daje prikaz vremena i dešavanja kroz odabrane kompozicije: Adio Kerida, Avre tu (slikaju predratno vreme), Dona, Dona –

uvod/početak strahota, Es Brent, Jošev Beseter, Po šumama i gorama, Cvetaj ružo, cvetali božuri (ratni period), Tebe pojem, Enoš (komemoracija), LeDor VaDor (Pamtite...), Hava Nagila (slavi život i zajedništvo). Moderatorica povezuje svaku promenu perioda i segmenta predavanja, muziku i predavače (prelaze sa hora na istoričara, preživelog, psihologa), pojašnjava kompozicije (prevod, čita poneku strofu), uvodi temu nakon hora, kao dopunu muzici i najavu istorijskog sagledavanja.

Radionica/tribina/javni čas povezuje istoriju, muziku, građansko i versko vaspitanje i psihologiju sa osnovnim ciljem - shvatiti da prošlost moramo poznavati jer, kao što poznata izreka *istorija je učiteljica života* kaže – ona je osnov sadašnjosti i budućnosti. Glavna poruka javnog časa je da se moramo sećati Holokausta, svih žrtava (Srba, Jevreja, Roma...), kako se to nikada nikome nigde ne bi ponovo desilo, ali i da se ne bi zaboravilo. Vezujući dešavanja u prošlosti sa konkretnim dešavanjima danas naglasak se stavlja na matricu istorijskog ponavljanja, čime je individualna odgovornost danas još veća. Mladi se kroz javni čas/tribinu uče važnosti individualne odgovornosti, reagovanja, empatije, potrebi borbe protiv predrasuda, neophodnosti razvijanja kulture sećanja, značenju pravih moralnih vrednosti, uspostavljanju interkulturalnog dijaloga, suživotu.

Do sada je realizovano 75 tribina/javnih časova, a prisustvovalo im je oko 16.000 učesnika, najviše mladih (srednjoškolaca, studenata), nastavnika, direktora škola, zaposlenih u lokalnim samoupravama, građanstva, diplomata, medija. Na inovativan način se prvi put o temi Holokausta govori iz četiri različita ugla, a sadašnjost i budućnost gledaju se kroz prizmu prošlosti, tj. Holokausta. O tome svedoče brojne nagrade i priznanja. Projekat je prepoznat na međunarodnom nivou kao svetski jedinstven primer dobre prakse: 2019. Pariz, Sorbona - EU simpozij "Making and Remaking of Europe", Međunarodne konferencije Yad Vashem -a, Izrael (2013, 2014 i 2018), Brisel 2017, EU Parlament, simpozij "EU sećanje", Baku 2017, 2015 - Svetski forum o interkulturalnom dijalogu, Evropski Forum Wachau (Austrija, 2011, 2012, 2013, 2014 i 2016), Moskva (Svetska konferencija protiv nacizma, 2012), ima i preporuke Saveta Evrope (2011, 2012, 2016). Država Izrael je Marleni Weinberger Pavlović, time i horu SJPD, dodelila Priznanje za izuzetan doprinos jačanju veza između Izraela i Srbije (2016.), a časopis Hellow za ovaj projekat joj je dodelio HELLOW AWARD 2015.

Drugim rečima, ovaj javni čas/radionica/tribina posvećena je borbi protiv predrasuda, stereotipija, diskriminacije, kao i promociji i uspostavljanju interkulturalnog i međuveruskog dijaloga. Do toga se, u jednom opštijem smislu, stiže prvenstveno na dva načina. Prvi je informisanje. Mladi imaju priliku da čuju istorijsku priču o Holokaustu i priču o psihologiji mržnje, predrasuda i diskriminacije. Čuju, pored toga, i priču preživelog koja pruža suočavanje sa iskrenom i autentičnom ljudskom patnjom koja je po definiciji - istina. Izlaganje preživelog/e je dragoceno jer nudi lično proživljenu tragediju koja nikoga ne može ostaviti ravnodušnim. Potresne priče preživelih su različite: neko se skrivao u šumi, neko je usvojen, neko je bio u Albaniji, homoljskim planinama, logoru...itd. Pored toga, onih koji su lično svedočili Holokaustu je sve manje, te je i ono što oni imaju da kažu u tom smislu posebno bitno. Za razliku od školskih lekcija o ovoj temi, koje su apstraktne, svedene na istorijske činjenice i broj stradalih, priča o Holokaustu u slučaju preživelog ima lice, lični narativ i emocije, čime se mladima pruža dragocena mogućnost razvijanja saosećanja sa stradalima.

Ako sve navedeno imamo u vidu, ova radionica ima formu preventivnih programa novije generacije koji se ogledaju u različitim vidovima kampanja, obrazovnih programa, programa za osnaživanje ugroženih grupa itd. koji, između ostalog, za cilj imaju ne samo smanjenje prevalencije i incidencije nasilja i diskriminacije, već, pre svega, promociju nenasilja, ravnopravnosti i tolerancije, kao i iskorenjivanje diskriminacije. Ovi preventivni programi su po svojoj formi i sadržaju bliski tzv. grupno fokusiranim, odnosno, programima koji se realizuju u školskom kontekstu. Takva vrsta preventivnih programa usmerena je pre svega na stavove prema pripadnicima drugih grupa, u uzrastu kada oni po pretpostavci nisu čvrsto usvojeni i formirani, s ciljem podsticanja i promocije ravnopravnosti i jednakosti. Evaluacija primene ovakvih programa u nekim drugim oblastima, poput prevencije rodno zasnovanog nasilja, sugerise da efektivnost ovakvih programa obećava (Ellsberg et al., 2014; Pavlović i Banjac, 2015).

1.2. Osnovne informacije o evaluativnoj studiji

Glavni predmet ovog izveštaja jeste analiza dosadašnjeg toka realizacije javnih časova u kontekstu toga kako sami učesnici javnih časova vide njihove osnovne elemente, kao i sa stanovišta nekih efekata koje bi javni časovi trebalo da proizvedu kod slušalaca. To bi, u krajnjoj liniji, trebalo da pruži pouzdane empirijske podatke koji bi bila osnova za dalja promišljanja o realizaciji javnih časova i eventualnim izmenama koje bi za cilj imale podizanje njihove efikasnosti. Kako učesnici javnih časova ocenjuju zanimljivost onoga što su čuli? koliko im se svidelo izvođenje hora, izlaganje moderatorke, istoričara, psihologa ili preživelog/e? da li smatraju da su nešto novo naučili? da li ih je to na neki način podstaklo da promisle o predrasudama i diskriminaciji različitih verskih i etničkih grupa? da li sudovi koje učesnici daju zavise od nekih njihovih karakteristika ili socijalnog konteksta iz koga dolaze? to su pitanja na koja će ova analiza ograničenog obima pokušati da odgovori. Autor ove studije je dr. Zoran Pavlović, socijalni psiholog, vanredni profesor na Odeljenju za psihologiju, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

1.3. Ciljevi studije

Iz navednih problema analize proizilazi nekoliko osnovnih ciljeva ove studije. Pre svega, cilj je utvrditi kako su dosadašnji učesnici vrednovali neke od osnovnih elemenata javnog časa i po kojim kriterijumima se njihove ocene razlikuju – postoje li grupe učesnika koje su sklone da daju pozitivnije ili negativnije ocene? Pored toga, cilj je analiza ocene korisnosti prisustvovanja javnom času u kontekstu podizanja nivoa znanja o ovom fenomenu i uopštenih stavova o različitim verskim i etničkim grupama. Kao i u prethodnom slučaju, i ovde je od posebnog interesa analizirati da li se pojavljuju neke razlike među različitim kategorijama učesnika. Najzad, poslednji cilj bio je analiza komentara i predloga koje su učesnici davali organizatorima u otvorenoj formi, svojim rečima.

2. METOD ISTRAŽIVANJA

2.1. Instrumenti

U istraživanju je korišćen kratak upitnik koji se od samog početka realizacije javnih časova daje prisutnima s molbom da ga popune. Upitnik je osmišljen i realizovan od strane autorke projekta, Marlene Weinberger – Pavlović. Kratak je i sadrži pet pitanja, kao i nekoliko potpitanja unutar njih.

Pored informacije o polu i samooceni znanja o jevrejskoj zajednici u Srbiji i Holokaustu, od ispitanika se tražilo da, na petostepenim skalama, ocene stepen slaganja sa nekoliko tvrdnji koje se tiču ocene samog javnog časa (zanimljivost, nove informacije), poput „Naučio/la sam nešto novo zahvaljujući ovom času“ ili „Nisam se dosađivao/la tokom javnog časa“.

Nekoliko pitanja ticalo se nekih aspekata stavova prema različitim verskim i etničkim grupama, odnosu prema mržnji manjinskih grupa i kažnjavanju diskriminacije. Ispitivani su slaganjem sa tvrdnjama poput „Osećam da ću od sada više poštovati različite verske i etničke grupe koje žive u mojoj zemlji“ ili „Mržnja prema različitim verskim i etničkim grupama je besmislena“.

Pored toga, prisutni su na petostepenim skalama ocenjivali nastup svakog od učesnika – hora, moderatorke, istoričara, psihologa i preživelog/e. Učesnici su imali mogućnost i da daju svoj komentar ili poruku za organizatore javnog časa u formi otvorenog pitanja. Ciljna grupa anketnog ispitivanja bili su svi učesnici tribine, što podrazumeva različiti uzrast, veroispovesti, nacionalnost (Srbi, Romi i dr.), regionalnu pripadnost, različita mesta i stepen urbanosti i slično.

2.2. Uzorak

Od početka realizacije javnog časa, kroz njega je prošlo približno 16.000 učesnika¹. Uzorak korišćen u ovoj analizi manji je od toga i ne uključuje sve osobe koje su tokom niza godina prisustvovala času. Popunjavanje kratke ankete bilo je prepušteno dobroj volji onih koji su prisustvovali javnom času i toj molbi se, razumljivo, nisu svi odazvali. Ukupan uzorak na kome je zasnovana ova analiza uključuje 4.012 osoba. Detaljna struktura uzorka, prema nekim od najvažnijih kriterijuma, data je u Tabeli 1.1.

Kao što je iz tabele vidljivo, u uzorku je više ženskih osoba (60,7%), nego muških (35%). Slično, više je učenika gimnazija (42,6%), nego raznih stručnih škola (24,3%), kao i onih iz Beograda (61,4%), nego iz gradova u ostatku Srbije (32%).

Za svaki od navedenih kriterijuma, kao što se u tabeli može videti, postoji određen broj upitnika koje nije bilo moguće sa sigurnošću klasifikovati prema navedenim obeležjima. Treba imati u vidu da je popunjavanje ankete bilo anonimno i da učesnici nisu morali dati sve tražene informacije, pa je, recimo, tu mogućnost u slučaju pitanja o polu deo njih i iskoristio (4,3%). Takođe, javni čas održavan je ne samo u srednjim školama, već i u drugim prostorima (npr. kulturni centri, opštinske prostorije, fakulteti), što su slučajevi koji su svrstani u kategoriju Drugo. U vezi sa nepoznatom informacijom o godini održavanja i mestu, radi se o nedostatku evidencije o tim informacijama, te su takvi upitnici označavani kao neodređeni u tom smislu.

¹One koji su pohađali radionice ćemo predominantno označavati terminom „učesnici/e“. Učesnike u najvećem broju čine mladi, učenici srednjih škola, ali ne samo oni, te govoriti o učesnicima kao o mladima nije u potpunosti opravdano. Izuzetak su oni podaci i poređenja kod kojih se neminovno radi upravo i jedino o učenicima srednjih škola, što će iz samog daljeg teksta biti potpuno jasno. U takvim situacijama ćemo koristiti termine „mladi“, „učenici“, „mladići“, „devojke“ i slično.

Tabela 1.1. Struktura uzorka učesnika javnog časa prema polu, tipu škole, godini i mestu održavanja

	Broj učesnika	Procenat
Pol		
Muški	1.405	35%
Ženski	2.436	60,7%
Nepoznato	171	4,3%
Tip škole		
Gimnazija	1.710	42.6%
Stručna škola	975	24.3%
Drugo	1.327	33,1%
Godina		
2011	224	5.8%
2012	177	4.6%
2013	804	20%
2014	533	13.3%
2015	785	19.6%
2016	446	11.1%
2017	372	9.3%
2018	522	13%
Neodređeno	149	3,7%
Mesto		
Beograd	2.462	61.4%
Van Beograda	1.284	32%
Neodređeno	266	6.6%
Ukupno	4.012	100%

2.3. Analiza podataka

U analizi podataka primenjene su kvantitativne i kvalitativne tehnike. U vezi sa onim pitanjima na kojima su odgovori davani na numeričkim skalama (od 1 do 5) korišćene su mere deskriptivne statistike (frekvence, procenti, aritmetičke sredine) kojima su opisani osnovni rezultati. Odgovori na petostepenim skalama su, na standardan način i radi lakšeg grafičkog prikaza, sažimani u tri kategorije. Povezanost odgovora datih na tim pitanjima sa nekim karakteristikama učesnika utvrđivana je upotrebom analize značajnosti razlika aritmetičkih sredina, distribucija frekvenci i koeficijentima korelacije. Kako bi prikaz rezultata bio pregledniji i čitljiviji, pri izlaganju nalaza nisu navođeni odgovarajući statistički pokazatelji, ali je važno naglasiti da u svim slučajevima u kojima se govori o razlikama između određenih kategorija učesnika ili o povezanosti odgovora na različitim pitanjima, to praktično znači da su u pitanju statistički značajne razlike i povezanosti.

Kvalitativna analiza sprovedena je na odgovorima koje su učesnici davali na pitanju otvorenog tipa. Beleženo je prisustvo komentara, a dati odgovori najpre su ugrubo klasifikovani u dve grupe – pozitivni (razne vrste pohvala, ličnih pozitivnih zapažanja itd.) i negativni (razne vrste zamerki, sugestija, negodovanja itd.) komentari. U narednom koraku su unutar svake od ove dve grupe identifikovani sadržinski slični komentari i označeni kao distinktivne kategorije pozitivnih, odnosno, negativnih komentara. Ilustrativni primeri beleženi su u doslovnoj formi i iskorišćeni kao demonstracije ili potkrepljenje zaključaka iznetih u ovom delu analize.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Prikaz rezultata podeljen je u četiri celine. Najpre ćemo prikazati podatke koji se tiču toga u kojoj meri učesnici smatraju da su informisani o jevrejskoj zajednici i Holokaustu. Potom ćemo prikazati mišljenja učesnika javnih časova o govornicima i ocene zainteresovanosti i informativnosti, poučnosti javnih časova. Analiza odgovora na tvrdnje koje su pokazatelj mišljenja o trpeljivosti manjinskih grupa i odnosu prema kažnjavanju diskriminacije čine treću celinu rezultata istraživanja. U svim ovim slučajevima, biće prikazivana i relevantna poređenja različitih kategorija učesnika. U završnom delu osvrnućemo se na komentare ili poruke koje su učesnici skupa uputili u slobodnoj formi.

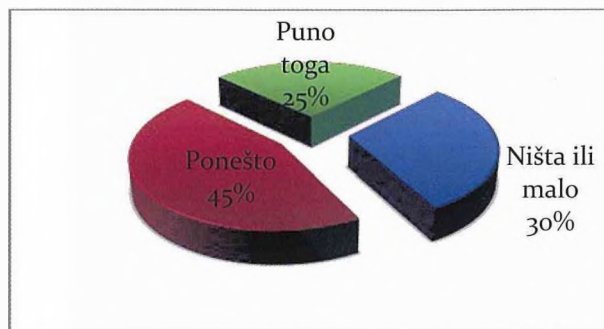
3.1. Samoocena informisanosti i znanja

Pitanje nivoa prethodnog znanja o temi Holokausta ima veoma veliku važnost. Za očekivati je da se mladi međusobno razlikuju prema svojim procenama, da je to bitna determinanta odnosa prema onome što su čuli i, u krajnjoj liniji, faktor koji može imati uticaja na efekte pohađanja radionice. Negativni stavovi prema određenim pojavama često su, mada ne i po pravilu, posledica straha od nepoznatog, tj. neznanja.

Najveći broj učesnika (45%) izjavljuje da je o ovoj temi osrednje informisan i da ponešto zna. Četvrtina (25%) tvrdi da zna puno toga ili skoro sve, a skoro trećina (30%) ništa ili veoma malo (grafik 1.1.).

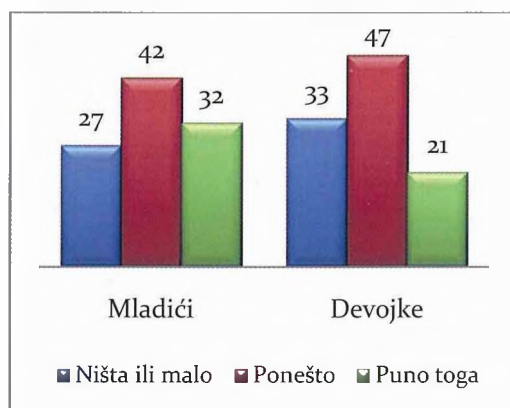
Grafik 1.1. Koliko si znao/la o jevrejskoj zajednici u Srbiji i Holokaustu pre ovog časa (%)

Ne bi trebalo smetnuti s uma da se radi o subjektivnoj proceni, a ne „objektivno“ izmerenom nivou znanja, ali mladi, ako im je verovati, nisu istorijske „analfabete“ po pitanju Holokausta. Ipak, ukoliko imamo u vidu da kategorija „ništa ili malo“ uključuje odgovore „gotovo ništa“ i „veoma malo“, podaci ukazuju da svaka deseta mlada osoba (11%) izjavljuje da o tome ne zna gotovo ništa. Ovi podaci nisu ni u kom smislu reprezentativni za populaciju mladih u Srbiji, te u tom smislu ni uporedivi sa onim prikupljenim u evropskom istraživanju koje smo spomenuli u uvodu, ali slika koju ocrtavaju ukazuje na zabrinjavajuće veliki broj mladih koji „ne pamte“ Holokaust.

Ocene nivoa znanja ne menjaju se značajno s protokom vremena, od 2011. g. do danas, niti ima razlike između mladih prema tipu škole ili mestu održavanja radionice. Razlike se, međutim, pojavljuju prema polu. Mladići, prema sopstvenim procenama, više znaju o ovoj temi nego devojke (grafik 2.1.). Ilustracije radi, približno svaki treći mladić (32%) izjavljuje da zna dosta toga, u poređenju sa svakom petom devojkom (21%).

Grafik 2.1. Samoocena znanja prema polu (%)

Razlozi za ove razlike nisu očigledni. Moguće je da se radi o razlikama u primenjenim kriterijumima, možda su mladići manje strogi u pogledu samoocena, ali je svakako moguće i da se radi o nekim realnim razlikama u nivou informisanosti. Važnije od njihovog objašnjenja svakako je imati u vidu ove razlike u analizi odgovora na druga pitanja iz upitnika. Ovaj trend u krajnjoj liniji ne narušava opšti zaključak o značajnom broju neinformisanih i generalno tek osrednjem nivou znanja.

3.2. Mišljenje o organizaciji i sadržaju javnog časa

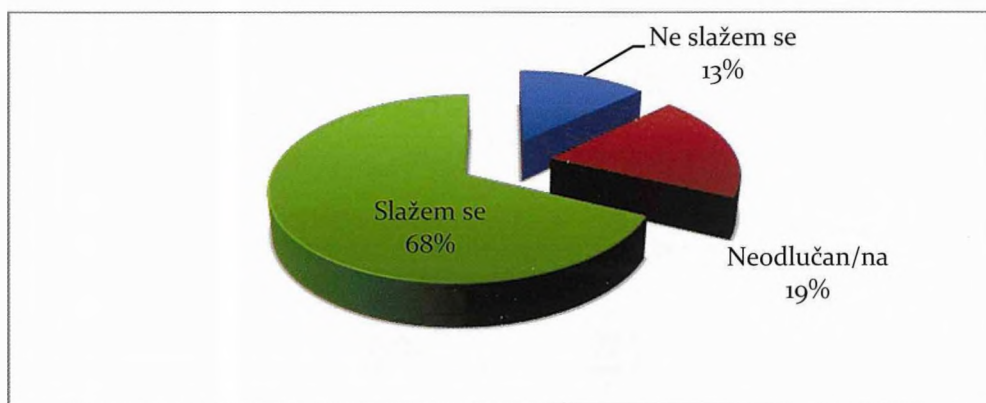
Učesnici se možda razlikuju po tome kako ocenjuju svoje prethodno znanje, ali su gotovo jednoglasni u oceni da je prisustvo časa bilo veoma informativno i poučno iskustvo. Ogromna većina učesnika tvrdi da je naučila nešto novo zahvaljujući javnom času (82%). Tek približno svaki peti učesnik to ne smatra (grafik 3.1.).

Grafik 3.1. Naučio/la sam nešto novo zahvaljujući ovom času (%)

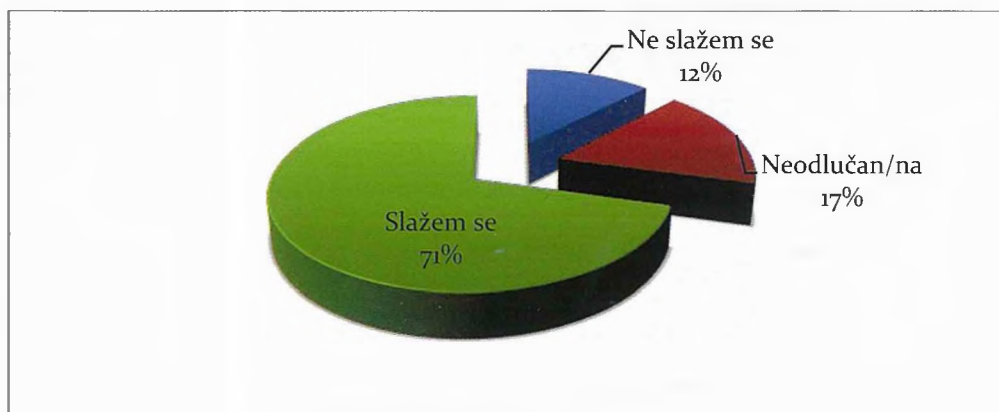
Čas je, takođe, za ubedljivu većinu bio interesantan i intelektualno izazovan. Učesnici na nivou dvotrećinske većine izjavljuju da se nisu dosađivali (68%), odnosno da bi voleli da se takvi javni časovi češće organizuju u njihovoj školi (70%) (grafici 4.1. i 5.1.).

Grafik 4.1. Nisam se dosađivao/la tokom javnog časa (%)

Iz prikazanih podataka bi se moglo zaključiti da je javni čas ispunio svoju inicijalnu svrhu – informisao je i na interesantan način skrenuo pažnju mladih na Holokaust. Pored toga, podaci sugerišu da među mladima postoji izražena potreba za ovom vrstom sadržaja na koju većinski pozitivno i blagonaklono gledaju.

Grafik 5.1. Voleo/la bih kada bi se u mojoj školi organizovalo više ovakvih časova (%)

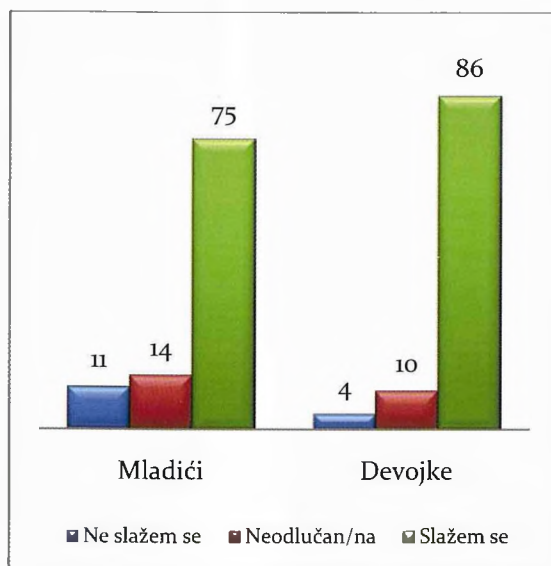

To je posebno vidljivo kod nekih kategorija mladih. Mladi koji pohađaju gimnazije ili stručne škole, ili su u Beogradu ili nekom drugom gradu u Srbiji, daju jednako pozitivne ocene koje se značajno ne razlikuju. Razlike postoje s obzirom na pol mladih i samoocenu znanja o Holokaustu i jevrejskoj zajednici.

Devojke, u poređenju sa mladićima, dosledno daju pozitivnije ocene. Iako su i jedni i drugi zapravo pozitivni u svojim ocenama, devojke su daleko pozitivnije. Grafik 6.1. ilustruje polne razlike u odgovorima na pitanje o oceni toga da li su naučili nešto na osnovu javnog časa. Preko četiri petine devojaka odgovara potvrdno (86%) u poređenju sa tri četvrtine mladića (75%). Ovakve razlike donekle su i očekivane ukoliko se podsetimo prethodno prikazanih podataka o tome da devojke, u poređenju s mladićima, manje znaju. Ako bi to bilo tako, to bi značilo da je u slučaju devojaka više prostora za dodatno informisanje, čemu u prilog idu i podaci.

Slične razlike pojavljuju se i na preostala dva pitanja iz ove grupe. Više devojaka nego mladića izjavljuje da se nije dosađivalo tokom časa (72% : 62%) i da bi volelo da se u njihovoj školi organizuje više ovakvih časova (74% : 63%).

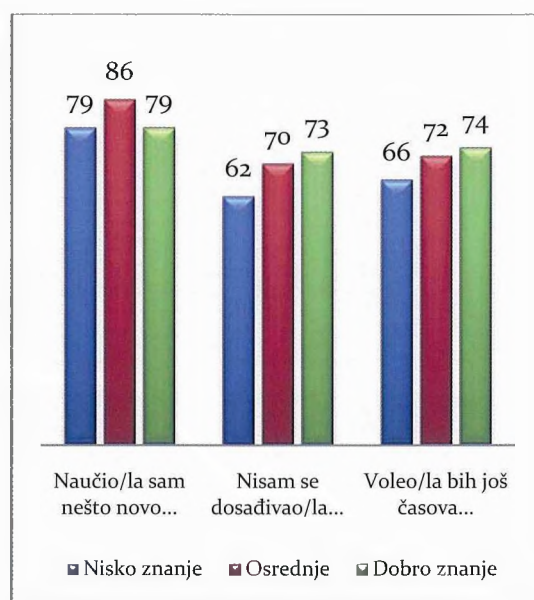
Grafik 6.1. Naučio/la sam nešto zahvaljujući ovom času (prema polu, %)

Najzad, nivo prethodnog znanja o ovoj pojavi takođe je bitan činilac ocene korisnosti i zanimljivosti (Grafik 7.1.). Oni koji svoje znanje ocenjuju kao veće u manjoj meri su se dosađivali tokom časa i više se slažu s tim da bi ovakvih časova trebalo da bude više. Najmanje informativno i interesantno bilo je onima koji imaju malo ili nimalo znanja o ovoj temi (mada su i njihove ocene većinski pozitivne).

S druge strane, nivo prethodnog znanja je na specifičan način povezan sa ocenom toga koliko se na času naučilo. Od javnog časa su, prema sopstvenoj proceni, najviše profitirali oni sa osrednjim nivoom znanja. Između onih s veoma malo i onih sa dosta znanja praktično nema razlike u tom smislu. Moguće je da su oni koji imaju malo znanja o pojavi manje zainteresovano pratili čas, pa su manje i naučili, dok su oni koji o tome dosta znaju potencijalno čuli neke stvari koje su od ranije znali. Šta god da je posredi, ne bi trebalo gubiti iz vida da su ove razlike zapravo samo „finese“ jer su mladi u ogromnoj većini saglasni da su tokom javnog časa nešto novo naučili.

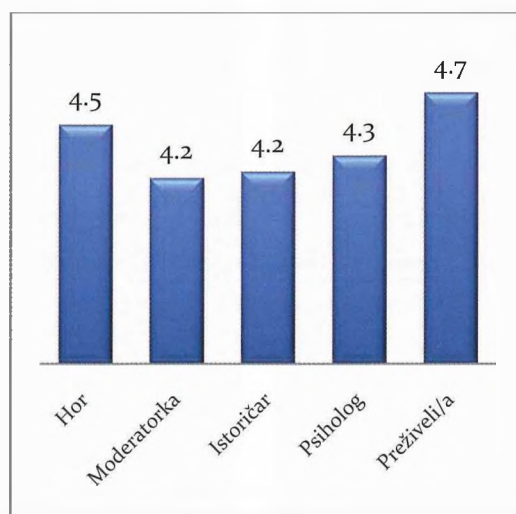
Grafik 7.1. Slaganje sa tvrdnjama prema nivou prethodnog znanja (%)

U vezi sa ovim analiziranim aspektima izostaju neke bitnije promene tokom perioda od 8 godina. U poslednje 2-3 godine primetan je blagi trend porasta onih koji izjavljuju da im je bilo interesantno, kao i onih koji bi želeli da takvih časova bude više. Te oscilacije od godine do godine su, međutim, relativno slabog intenziteta, a same ocene su generalno na visokom, pozitivnom nivou.

U skladu s tim ne iznenađuje preovlađujuće pozitivno mišljenje o govornicima na javnom času (Grafik 8.1). Zainteresovanost i ocenjena korisnost o kojoj mladi izveštavaju svakako su posledica aktivnosti govornika javnog časa. Imajući u vidu da se mogući raspon odgovora na ovim pitanjima kretao od 1 do 5, sve prosečne vrednosti su veoma visoke, što praktično znači da najveći broj učesnika zapravo svakom od govornika daje ocenu 5.

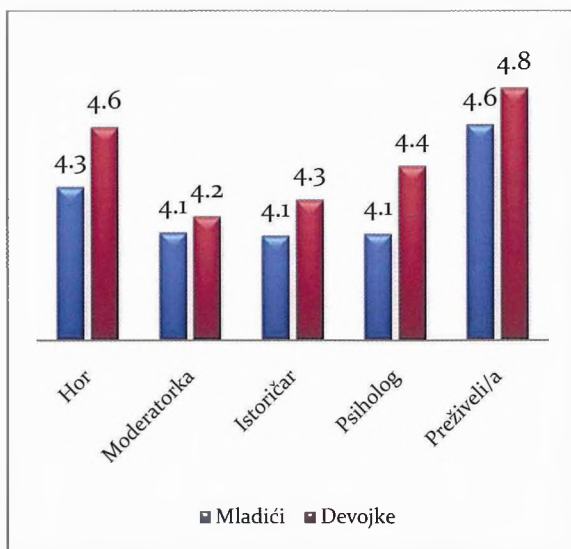
Grafik 8.1. Koliko ti se sviđelo nastup/izlaganje ... (prosečne ocene na skali od 1 do 5)

Razlike između ocena su minimalne, a nešto pozitivnije reakcije izaziva izvođenje hora i preživelog/e. Hor je ocenjen najvišom ocenom na skali od strane 70% učesnika; priči preživelog/e čak 83% učesnika daje ocenu 5. Ovo nam ubedljivo ilustruje važnost muzičkog dela programa koji na svoj način oslikava debatovani fenomen, kao i značaj lične, intimne i potresne priče osobe koja je bila svedokom Holokausta.

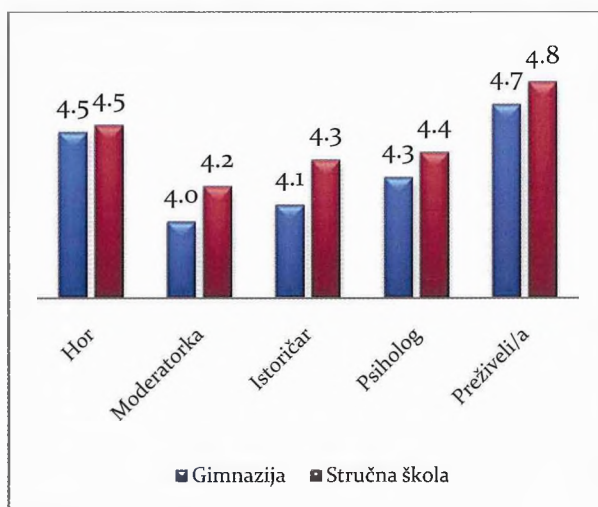
Kao i u slučaju ocene zanimljivosti i informativnosti, i u vezi sa ocenama glavnih aktera javnog časa postoje neke bitne razlike među različitim kategorijama mladih. Devojke su dosledno pozitivnije u svojim ocenama nego mladići, u skladu s generalno pozitivnijim stavom prema javnom času (grafik 9.1.).

Grafik 9.1. Ocena nastupa/izlaganja prema polu (prosečne ocene na skali od 1 do 5)

Isto važi i za učenike srednjih stručnih škola u poređenju sa gimnazijalcima, koji su nešto „stroži“ u svojim ocenama (grafik 10.1.).

Grafik 10.1. Ocene nastupa/izlaganja prema tipu škole (prosečne ocene na skali od 1 do 5)

I u slučaju pola i u slučaju vrste škole, ne bi trebalo zapravo izgubiti iz vida da se radi o minimalnim razlikama s obzirom na to da li je nastup ili izlaganje ocenjeno manje ili više pozitivno, a ne o kvalitativno različitim ocenama učesnika. Prethodno znanje učenika o ovoj temi nije od presudnog značaja za ocenu govornika, mada su, kao i u prethodnom slučaju, oni koji su svoje znanje ocenili kao osrednje, najblagonakloniji u svojim procenama.

3.3. Mišljenje o etničkim i verskim grupama

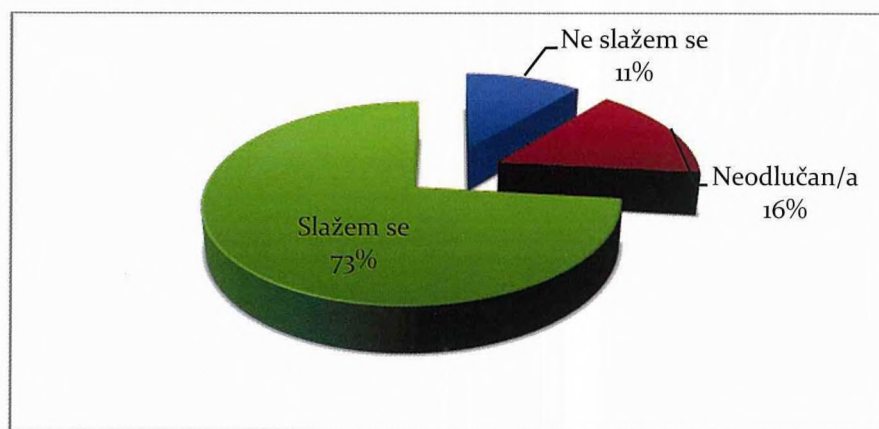
Drugi povezani aspekt evaluacije tiče se odnosa učesnika javnih časova prema nekim pitanjima manjinskih, etničkih i religijskih grupa. Javni čas trebalo bi da problematizuje postojeće stavove onih koji slušaju izlaganje govornika, da ih „isprovocira“ da dodatno promisle o odnosu prema manjinskim grupama i da, eventualno,

koriguju svoje postojeće negativne, ili dodatno osnaže pozitivne koncepcije. Iracionalno uverenje o pripadnicima druge grupe postaje predrasuda tek onda ukoliko se opire „testu realnosti“. U idealnom slučaju bi, nakon pohađanja radionice, stav prema drugim etničkim i religijskim grupama trebalo da bude promenjen u pravcu veće tolerantnosti prema pripadnicima tih grupa, većeg saosećanja i brige za njih, kao i intenzivnijeg zalaganja za zakonsku borbu protiv diskriminacije.

Međutim, u ovoj konkretnoj analizi o *promeni* stavova je gotovo nemoguće govoriti. Razlog za to nije, naravno, njihovo odsustvo, nego metodološka ograničenja koja onemogućavaju zaključivanje o promeni. Stav učesnika javnog časa iznet u anketi može biti pozitivan ili negativan, ali bez informacije o tome kakav je stav iste te osobe bio pre samog javnog časa, nije moguće reći da li je, recimo, odobravanje i blagonakloni odnos prema manjinskim grupama posledica onoga što su učenici na javnom času čuli ili je tu bio, da tako kažemo, oduvek. Stoga podatke iznete u nastavku treba uzeti s rezervom i imajući u vidu spomenuta ograničenja. Ovo dodatno dobija na značaju ukoliko imamo u vidu dobrovoljnost prisustva javnom času i odgovaranja na anketu – svojevrsna samoselekcija može podrazumevati da su čas pohađali, a anketu popunili oni koji su u startu „otvorenijeg uma“ za ovo izuzetno važno društveno pitanje.

Eksplisitno upitani da li će ubuduće više poštovati različite verske i etničke grupe, tri četvrtine učesnika (74%) odgovara potvrdno (grafik 11.1). Imajući u vidu formulaciju pitanja koja podrazumeva da bi izneto mišljenje trebalo da bude barem jednim delom posledica pohađanja javnog časa (u pitanju je eksplicitno naglašeno „od sada“, što implicira pod uticajem onoga čemu su prisustvovali), moglo bi se reći da veliki deo učesnika zapravo svedoči o efektima radionice. Tek svaki deseti (11%) otvoreno odbacuje tu mogućnost.

Grafik 11.1. Osećam da ću od sada više poštovati različite verske i etničke grupe (%)

Slično, ubedljiva većina učesnika (87%) mržnju prema različitim verskim i etničkim grupama smatra besmislenom (grafik 12.1.)

Grafik 12.1. Mržnja prema različitim verskim i etničkim grupama je besmislena (%)

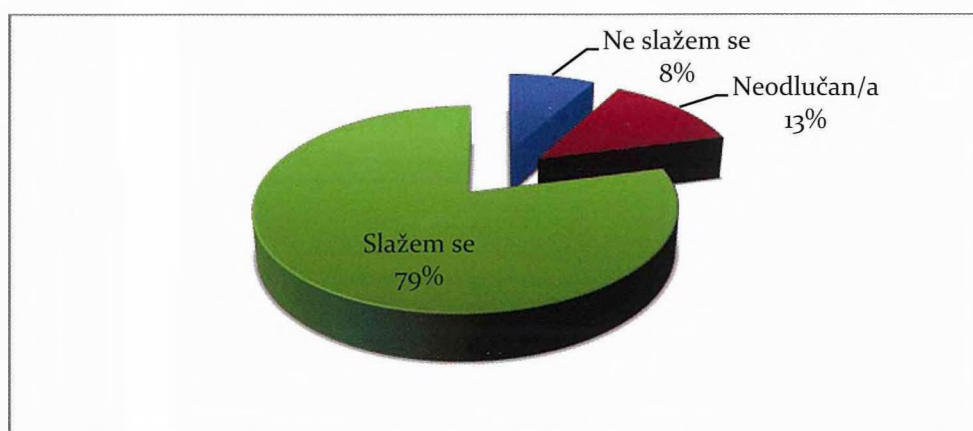

Kao što smo ranije spomenuli, u kojoj meri je takav stav izmenjen pod uticajem onoga što su čuli nije moguće sa sigurnošću reći, ali utešno deluje podatak da gotovo 9 od 10 onih koji su tribini prisustvovali ne gaji animozitet prema manjinskim grupama u etničko-religijskom smislu.

Najzad, među učesnicima preovlađuje gledište (79%) o potrebi strogog kažnjavanja onih koji diskriminišu pripadnike drugih etničkih i verskih grupa (grafik 13.1.). Očigledno je da učesnici strožu kaznenu politiku smatraju dobrom merom borbe za poboljšanje statusa ugroženih etničko-religijskih manjina. Približno petina učesnika ne deli to mišljenje, što ne mora nužno značiti da se protive sankcionisanju diskriminacije, već da smatraju da kažnjavanje nije najbolji način da se društvena situacija u tom smislu popravi (o tome svedoče i neki slobodno dati komentari samih učesnika).

Odgovori na ova tri pitanja čvrsto su međusobno povezani i deo su jednog koherentnog i smislenog anti-diskriminatorskog sindroma stavova – oni koji iskazuju veće poštovanje prema manjinama, ujedno su oni koji više insistiraju na besmislenosti mržnje i potrebi sankcionisanja diskriminacije, i obrnuto.

Grafik 13.1. Treba strogo kazniti osobe koje diskriminišu druge na osnovu verske i etničke pripadnosti (%)

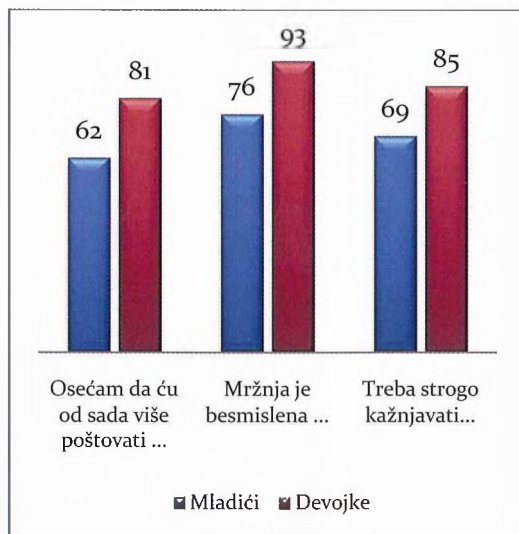

Budući da su učesnici javnih časova gotovo uniformni u osudi mržnje, spremnosti na veće poštovanje etničkih i manjinskih grupa i zalaganju za stroge kazne za one koji ih diskriminišu, ne iznenađuje podatak da su razlike među različitim kategorijama mladih retke i minimalne. Primetne su blage naznake da su, uopšteno govoreći, tolerantniji učenici gimnazija, mladi van Beograda, kao i oni sa osrednjim nivoom znanja o ovim temama. Te razlike su, međutim, slabo izražene i nisu prisutne na svim analiziranim pitanjima.

Kao i u ranijim slučajevima, jedine dosledne i značajnije razlike javljaju se među mladićima i devojkama (grafik 14.1.). Devojke su u tom smislu daleko spremnije da prema manjinskim grupama iskažu veće poštovanje (81% : 62%), da osude mržnju (93% : 76%) i da se zalažu za kažnjavanje onih koji diskriminišu pripadnike etničkih i religijskih manjina (85% : 69%).

Kao i ranije, primetan je blagi trend porasta onih koji pokazuju saosećanje, osuđuju mržnju i traže strože sankcije za diskriminaciju s vremenom; procenti slaganja sa tim pitanjima nešto su viši u poslednje dve ili tri godine, nego na početku. To je bitan podatak jer potencijalno ukazuje na porast svesti o važnosti zaštite statusa manjina i izostanka systemske i normativne podrške pripadnicima tih grupa.

Grafik 14.1. Slaganje sa tvrdnjama prema polu (%)

3.4. Komentari učesnika i preporuke organizatorima

Kao što smo već napomenuli, učesnici javnog časa imali su mogućnost da upute komentar ili poruku organizatorima. To je posebno zgodna prilika da se stekne uvid u slobodno formulisana, lična mišljenja učesnika tribina o onome što su čuli i da na taj način produbimo nalaze dobijene u kvantitativnom delu analize uvidom u dinamiku promišljanja i „slobodnih asocijacija“ na ovu temu.

Manji broj onih koji su prisustvovali javnom času iskoristila je mogućnost davanja komentara – komentar je ostavilo nešto više od trećine (38%) učesnika. Od onih koji su dali komentar, apsolutna većina njih (82%) daje komentar koji je, u najopštijem smislu, označen kao pozitivan. Približno petina komentara je negativna (18%).

Kategorija pozitivnih komentara uključuje različite vrste odobravanja onoga što su čuli i čemu su prisustvovali tokom javnog časa. Može se izdvojiti nekoliko vrsta takvih pozitivnih komentara i svaku od njih ilustrovaćemo doslovnim napomenama učesnika.

Jednu čine spontani i iskreni izlivi zahvalnosti, odobravanja, odavanja počasti, svesti o važnosti, pa i oduševljenje sadržajem javnog časa:

„Najiskrenije hvala!“

„Bravo“. „Super“. „Sjajno“. „Još“.

„Ostala sam bez teksta.“

„Divno veče puno emocija - hvala“

„Javni čas je odlično urađen, svaka čast!“

„Zanimljiv, sadržajan i poučan čas!“

„Dođite ponovo“

„Neko moje mišljenje je da je veliki trud uložen u sve ovo i zaista 'skidam kapu' svakom od izvođača.“

„Čas je bio fenomenalan, zaista me je dirnuo svaki deo časa. Bravo! Treba da se ponosite ovim što ste napravili.“

„Potrebno, vrlo dobro osmišljeno, sve pohvale i podrška za dalji rad.“

„Jako potresno, ali samim tim i jako poučno i neophodno za buđenje svesti naroda i jačanje duha. Samo nastavite!“

Tu su, potom, specifične pohvale određenih aspekata javnog časa. Kao što je to i na nivou ranije prikazanih podataka bilo uočljivo, najčešće su to pohvale upućene nastupu hora i izlaganju preživelog/e, koje su ganuli i dodirnuli veliki broj onih koji su ostavili neki komentar:

„Hor je neverovatan!“

„Solistkinja je razvalila!“

„Divno, poučno i emotivno! Moderatorica je jako mila...“

„Retka je prilika i velika čast slušati osobu koja je preživela ovaj strašan zločin.“

„Divim se gospođi koja je preživela Holokaust i zbog toga što se priseća ružnih trenutaka koje je preživela samo da bismo mi nešto novo naučili.“

„Preživeli je kraljina!“

„Komentari i životna priča preživele jako me je dirnula i ne mogu zamisliti koliko joj je bilo teško.“

Izloženi komentari ukazuju na veliko interesovanje za sadržaj javnog časa i zadovoljstvo zbog učešća. Posledica svesti o važnosti jeste i isticanje potrebe da se ovakvi časovi češće održavaju ili da zadobiju širu podršku i postanu sastavni deo obrazovnog procesa, što možda najubedljivije govori o razumevanju značaja informisanja o Holokaustu:

„U potpunosti se slažem sa idejom o ovom času i smatram da treba i ubuduće da se organizuje, zbog poruke. Svako treba da ima predstavu šta i kakve stvari su se u prošlosti dešavale.“

„Češće i više!“

„Naježih se ... Tužno je što se ovakva predavanja ne organizuju češće jer malo ovakve stvari zna, a puno je diskriminatora.“

„Treba ući u nastavu u školi, da se o na ovoj temi ne radi tako uzgred kao sada.“

„Trebalo bi više ovakvih časova održati!“

„Veoma mi je drago što sam prisustvovala i mislim da bi trebalo organizovati više časova ove vrste. Hor i izlagači su odlično predstavili ono što je i trebalo, a to je shvatanje o besmislenosti mržnje.“

Na sličnom tragu su i promišljanja o raznim pitanjima čoveka i društva koja je tema javnog časa pokrenula. Ona dodatno ukazuju na to da je osnovna poruka javnog časa shvaćena na pravi način, da su učesnici bili podstaknuti na lične refleksije, preispitivanje postojećih društvenih praksi ili suštine ljudske prirode, da su sa radionice otišli, u izvesnom smislu, izmenjeni. Mračne i mučne teme probudile su ono intimno i ljudsko u učesnicima tribine koji su kao komentare često ostavljali poruke ljubavi i mira, a neki su podelili i porodične priče iz vremena Holokausta:

„Šteta što smo mi takav narod, ništa ne cenimo i ne poštujemo druge.“

„Hvala Vam na predavanju. Mislim da ste mladima ukazali na problem koji ljudska vrsta danas ima: netolerancije i pre svega bezosećajnost. Nadam se da ćemo se uzdići jednog dana iznad svega toga.“

„Smrt fašizmu – sloboda narodu!“

„Treba zaboraviti mržnju! Treba širiti dobrotu!“

„Treba pamtiti prošlost da je ne bi ponovili ponovo.“

DA SE NIKAD NE ZABORAVI, HOLOKAUST, DA SE NIKAD NE PONOVI – MUZIKA PIŠE SEĆANJA

„U ratu uvek stradaju nevini!“

„Čovek najčešće mrzi iz straha ili neznanja!“

„Kada moć ljubavi nadvlada ljubav prema moći, svetom će zavladati mir.“

„Moj otac, brat i baka mrze Hrvate. Kolektivno mrze celu državu, nazivaju ih Ustašama i razne stvari sam čuo od njih. Isto govore i za Albance. Moja baka mi je puno stvari ispričala o Hrvatima, pričala mi je kako su svi Hrvati odgajani zli i da ih katolička crkva kvari. Nju i njenog oca su Ustaše proterale iz rodnog kraja, pa je razumem. Samo želim da kažem da ja njihovu mržnju ne razumem i ne delim njihovo mišljenje i zapravo ga se zgrožavam. Ali, ovo predavanje mi je pomoglo da ih razumem i stoga hvala!“

„Hvala vam na ovom inspirativnom događaju. Osećam se oplemenjenom.“

„Moje srce je sa vama.“

„Trebalo bi da se organizuje ovo, da se ukaže ljudima da smo svi isti, od krvi i mesa. Nažalost i danas je to zastupljeno, jer još postoje primitivni ljudi.“

„Mislim da svi moji vršnjaci treba da čuju ovu jako tešku priču da bi počeli da vrednuju stvari koje poseduju i trebaju shvatiti koliko su srećni. Iz ovog predavanja shvatila sam koliko sam srećna i da je najvažnije imati oko sebe porodicu i ljude koji te vole.“

„Uporno, uporno, uporno ponavljati mladima – nekoga će valjda dojmiti! Bojim se, ponoviće im se, generalno su neobrazovani.“

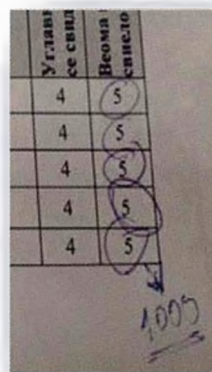
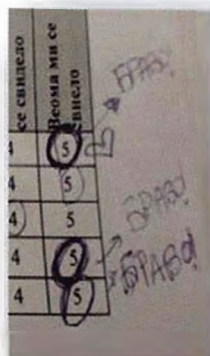
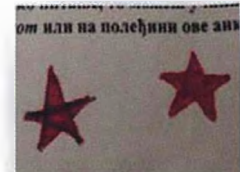
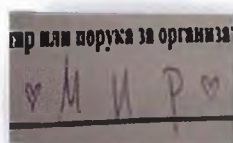
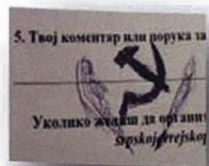
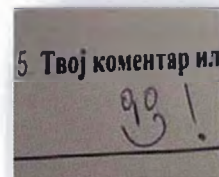
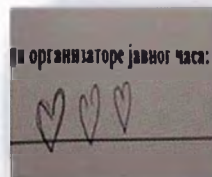
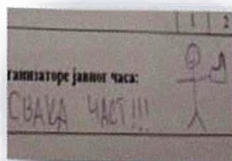
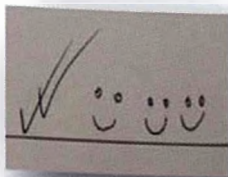
„Moj otac je u toku Drugog svetskog rata sakrivao 2 meseca u čobanskoj kućici Jevrejina koji je iskočio iz kamiona koji je prevozio Jevreje. Oni su radili na skidanju bodljikave žice na granici kod Bačkog brega, dao mu je svoju čobansku odeću, obukao njegovu. Volela bih da znam sudbinu tog Jevreja.“

Svaki komentar učesnika unikatan je i priča za sebe, ali suštinu pozitivnih napomena dobro sumira sledeći citat koji pokriva sve aspekte koji se u „rascepkanjoj“ formi najčešće daju:

„Javni čas mi se veoma dopao. Organizatori i izlagači su se potrudili da nas mlade podsete na taj strašan događaj, koji nikad ne treba da zaboravimo, a to je Holokaust. Svako od izlagača imao je ponešto zanimljivo da kaže. Tu je takođe i hor koji je izveo predivne pesme. Ipak, najveći utisak na mene ostavio je preživeli Jozef Baruhović. Njegova priča je veoma potresna, i to što je on preživeo nije mala stvar. Sve u svemu, čitav javni čas koji je organizovan bio je izvanredan i veoma poučan.“

Najzad, mladi su na ono što su čuli, kao i na pitanja u anketi, reagovali i na neke drugačije, suptilnije i nestandardne načine: crtanjem emotikona, smajlija, naglašavanjem nekih odgovora, davanjem ocena nekim od učesnika koje su daleko više od onih koje skale u upitniku nude, iscrtavanjem poruka mira, podignutog prsta u znak odobravanja, simbola antifašističke borbe itd. Takve reakcije mladih teško je i manje informativno doslovno preneti tekstualnim putem. Sledićemo onu da *slika govori više reči*, pa kao ilustraciju tih komentara dajemo nekoliko fotografija koje ih ubedljivo ilustruju (radi se o fotografijama određenih delova upitnika):

DA SE NIKAD NE ZABORAVI, HOLOKAUST, DA SE NIKAD NE PONOVI – MUZIKA PIŠE SEĆANJA

* *

Kao što smo napomenuli, komentari na javni čas nisu bili samo pozitivni. Neke od napomena koje su učesnici ostavili mogu samo uslovno biti shvaćene kao negativne i praktično nisu propusti autora projekta, već „domaćina“ radionice. Tu spadaju razne vrste primedbi na kašnjenje, tehničke probleme (ne čuje se dobro, ne vidi vobro video bim) tokom radionice i slično. Ovi komentara zapravo ukazuju da učesnici žale što zbog nekih objektivnih okolnosti nisu mogli nesmetano da prate javni čas ili da u njemu aktivnije učestvuju.

Među napomenama učesnika možemo, međutim, primetiti i neke zaista negativne reakcije. Ni one, da tako kažemo, ne predstavljaju evaluaciju samog projekta niti ih možemo smatrati nekom vrstom zamerke autorima radionice. Štaviše, upravo ukazuju na važnost postojanja ovakvih programa jer ilustruju neke tipične reakcije na ovakvu vrstu sadržaja kod onih koji na neki način relativizuju ili ne prihvataju istinu o Holokaustu. Jasno se izdvajaju dve grupe takvih komentara. Jednu čini otvoreno ispoljavanje predrasuda prema Jevrejima, govor mržnje i negacija Holokausta:

„Jevreji su pokvareni i glume žrtve. Baš nas briga za vas.“

„Nadam se da će Koreja izazvati novi rat, i da će se pojaviti novi Hitler jer ovako više ne može.“

DA SE NIKAD NE ZABORAVI, HOLOKAUST, DA SE NIKAD NE PONOVI – MUZIKA PIŠE SEĆANJA

„Njih uopšte nije ubijeno 6 miliona već samo 60 hiljada staraca.“

„Holokaust je laž.“

„Da su Jevreji dobri i Nemci bi ih voleli.“

Druga, povezana grupa komentara ne sadrži otvoreno negiranje Holokausta ili minimizovanje veličine žrtve jevrejskog naroda, već je suština „zamerke“ da treba govoriti i o drugim, pre svega srpskim žrtvama. Iako predavači i moderatorica (posebno) naglašavaju stradanje svih, iako se pominju srpske i romske (i druge) žrtve i mesta stradanja, prisustvo ove vrste komentara nam zapravo ukazuju na nespremnost malog dela mladih da uvaži tragedije drugih, na prisustvo ideje da je sopstvena žrtva najveća i najvažnija, da zaslužuje primat i da biva „diskriminisana“ i umanjena istinom o stradanjima drugih:

„Pevajte srpske četničke pesme. Pričajte srpski. Šta ćutiteo Jasenovcu?“

„Posvetite se srpskim stradanjima, a ne jevrejskim.“

„Ovde se posebna pažnja pridaje Jevrejima, a pored njih imalo je dosta drugih nacija koje su stradale u ratu. Šta je sa Srbima? Zar oni nisu isto bili žrtve rata? Diskriminacija se ovog puta vrši nad drugim narodima.“

„Kad u Izraelu budu organizovali nešto ovakvo o Srbiji ja ću ovo podržavati. Srbija Srbima.“

„Ne osporavam činjenicu da je mnogo Jevreja poginulo i ubijeno tada, ali ne smemo zaboraviti ni mnoge žrtve srpske dece koja su bivala mučki i monstruozno ubijana od strane zločinaca.“

„Lepo smišljeno, ali mislim da je za našu omladinu važnije da znaju o nepravdi NATO bombardovanja koje se zvalo 'Milosrdni anđeo', nego ovo.“

„Oćemo li ovako pričati o Srbima sa Kosova kad ih isteraju i pobiju, ili ćemo nešto uraditi sad?“

„Slovenizam je ideologija po kojoj su Sloveni viša rasa i jedini zaslužuju da opstanu na kugli zemaljskoj, što su i dokazali kroz istoriju. ŽIVELA VELIKA SRBIJA. Jedina rasa koja je spasila Jevreje bila je Slovenska, nemojte to zaboraviti.“

Najzad, u nekoliko navrata registrovani su komentari koji ukazuju na potpuno odsustvo interesovanja za ovu temu i manjak svesti o važnosti njenog izučavanja:

„Mnoge učenike ovo ne zanima i možda ne bi voleli sebe da opterećuju ovakvim stvarima.“

„Nažalost da holokaust se desio, ali takav je svet i takvi su ljudi. I naša generacija nije zainteresovana i ne zanimaju je ovakve stvari.“

„Totalno sam nezainteresovan, ja imam svoje mišljenje, tako da ne želim da prihvatam nešto što mi je nametnuto.“

Kao i u slučaju pozitivnih reakcija, i negativne su povremeno bile iskazane raznim iscrtavanjima i dopisivanjima na marginama upitnika. Neki od navednih komentara bili su praćeni ispisivanjem nacističkih pozdrava, crtanjem kukastih krstova, srpskog ocila (četiri „S“), pa i crnim humorom.

Nemoć da se danas saoseća sa Jevrejima zbog onog što su proživeli tokom Drugog svetskog rata pokazuje da su predrasude tvrd orah, da je u slučaju manjine onih koji su prisustvovali javnom času empatija neprincipijelna, ograničena samo na pripadnike sopstvene grupe, a time zapravo i neautentična, kao i da se u suštini obrću teze tvrdnjama da istina o drugima ugrožava istinu o nama. Žrtve se „računaju“ jedino ukoliko pripadaju sopstvenoj etničkoj grupi; ako ne, onda gube status žrtava/živih bića koja zaslužuju saosećanje. „Merenje“ ko je kome više zla naneo i „preispitivanje“ zločina pod prividom jednakosti u patnji, zapravo je umiveni govor mržnje, koji dodatno podstiče i produbljuje međugrupno neprijateljst

4. ZAKLJUČAK – DA LI BORBA PROTIV ZABORAVA USPEVA?

Jedan od vodećih autoriteta u oblasti izučavanja predrasuda, socijalni psiholog Gordon Olport, mogućnosti za otklanjanje predrasuda lepo je sumirao rekavši nešto slično kao i Albert Ajnštajn u uvodnom citatu: „Potrebne su godine rada i milioni dolara da bi se shvatila suština atoma. Biće potrebno daleko veće ulaganje da se shvati ljudska iracionalna priroda“ (Allport, 1979). Javni čas/radionica „Da se ne zaboravi, Holokasut, da se nikada ne ponovi – muzika piše sećanja“ skromno je ulaganje u tom smislu, ali ono koje se, sudeći po nalazima ovog istraživanja, višestruko isplati. Ovde ćemo u najgrubljim crtama izneti glavne nalaze ove studije, koji će poslužiti kao osnova za izvođenje preporuka.

Iz prikazanih podataka proizilaze sledeći zaključci:

- Najveći broj učesnika (45%) izjavljuje da je o temi Holokausta **osrednje informisan i da ponešto zna**. Četvrtina (25%) tvrdi da zna mnogo toga ili skoro sve, a trećina (30%) ništa ili veoma malo.
- Ogromna većina učesnika tvrdi da je **naučila nešto novo zahvaljujući javnom času** (82%). Javni čas je ocenjen kao **interesantan** (68%), i učesnici bi veoma voleli da se takvi javni časovi **češće organizuju** u njihovoj školi (70%).
- Govornici na skupu su ocenjeni veoma visokim ocenama i najveći broj učesnika zapravo **svakom od govornika daje ocenu 5**. Najviše ocene, u proseku posmatrano, dobija nastup hora i izlaganje preživelog/e.
- Tri četvrtine učesnika (74%) izjavljuje da će ubuduće **više poštovati druge etničke i religijske grupe**; većina **mržnju prema njima smatra besmislenom** (87%) i zalaže se za **strogo kažnjavanje** diskriminatora (79%).
- Mladi su gotovo jednoglasni u vezi sa analiziranim aspektima, a jedine **dosledne razlike javljaju se među mladićima i devojkama**. Mladići svoj nivo znanja o Holokaustu ocenjuju višim, dok devojke izjavljuju da su više naučile, manje su se dosađivale i generalno su pozitivnije u svojim ocenama elemenata javnog časa i izraženije anti-diskriminatorno orijentisane u svojim stavovima.
- Najzad, **većina mladih koji daju komentar javnog časa čini to u pozitivnom smislu** (83%); oni uključuju izraze zahvalnosti i odobravanja, specifične pohvale određenih aspekata javnog časa, insistiranje na važnosti ovakvih radionica i zadobijanju šire podrške, kao i lična promišljanja i preispitivanja u pravcu uviđanja potrebe za međusobnim razumevanjem i poštovanjem. Manjinu komentara čine negativne napomene u obliku primedbi na neke objektivne probleme u organizaciji, ali i relativizovanje i neprihvatanje istine o Holokaustu, iskazivanje potpune nezainteresovanosti za ovu temu ili nevoljnost da se sluša o tuđim žrtvama i tuđoj patnji.

5. PREPORUKE

Preporuke koje bi trebalo da doprinesu podizanju kvaliteta evaluiranog javnog časa/radionice zapravo nije lako formulirati, s obzirom da su svi analizirani aspekti od strane dosadašnjih učesnika ocenjeni predominantno pozitivno. Samim tim, malo je prostora za dodatna poboljšanja. Ovde ćemo stoga pažnju usmeriti na dodatno potcrtavanje onih aspekata koji su se pokazali kao posebno bitni i na kojima bi u budućnosti trebalo posebno insistirati.

Izloženi zaključci sugerišu sledeće:

- Osnovna i verovatno najvažnija preporuka više je načelna konstatacija da bi **trebalo istrajati u realizaciji javnog časa**. Na to ukazuju ne samo sveopšte zadovoljstvo dosadašnjih učesnika, već i svest o važnosti i relativno slaba informisanost mladih o ovoj temi.
- Pored toga, učesnici tribina su veoma često i „glasno“ iskazivali želju da se ova tribina **češće i ponovo organizuje** u njihovoj sredini, što zapravo i jeste veoma često bio slučaj (tribina je u nekim školama organizovana dva ili tri puta). To bi praktično impliciralo važnost ponovne organizacije radionica u onim srednjim školama/sredinama u kojima je tribina već održavana. Važno je naglasiti da ponovljeno održavanje samo jednim delom zavisi od autora projekta, a drugim od samih škola koje bi trebalo da ispolje interesovanje.
- Činjenica da je priča preživelog/e dosledno izazivala pozitivne reakcije i brojne pozitivne komentare ukazuje da taj aspekt javnog časa ima poseban značaj i težinu. To bi značilo da se i u organizacionom smislu **preživlom može dati više prostora u izlaganju (u vidu više predviđenog vremena, redosleda izlaganja itd.)**.
- Predlozi samih učesnika, mladih koji su u obrazovnom sistemu, jesu i da ova radionica na neki način bude inkorporirana u obrazovni sistem. Načini na koji je to moguće realizovati prevazilaze okvire ove studije, verovatno i kapacitet samih organizatora radionice, ali bi eventualno **intenzivnije uključivanje nastavnog kadra relevantnih predmeta** (istorija, veronauka, građansko vaspitanje) kao onih koji prisustvuju javnom času moglo biti način da se posredno ili višestepeno deluje na veći broj mladih do kojih mogu doći informacije koje se na radionici mogu čuti. To bi se moglo realizovati tako što bi, recimo, radionicama koje se organizuju u jednoj školi, prisustvovali nastavnici iz susednih škola. Time bi se povećao obuhvat nastavnog kadra.
- Na sličnom tragu su i sporadični predlozi da se onima koji pohađaju javni čas **omogući postavljanje pitanja izlagačima**. Time bi radionica zadobila oblik dijaloške forme u kojoj bi o nekim temama bilo debatovano i pregovarano. To bi svakako moglo imati neke dobre strane, pre svega, podsticanje aktivnijeg učešća onih koji prisustvuju javnom času. Pitanje reorganizacije javnog časa međutim prevazilazi okvire ove studije i ostaje kao mogućnost koju sami organizatori treba da razmotre i ocene njenu smislenost.
- Podatak o polnim razlikama bi hipotetički upućivao na potrebu balansiranijeg pristupa ili modifikaciju sadržaja i načina prezentacije javnog časa. Ipak, budući da se radi o karakteristici učesnika koju nije moguće unapred kontrolisati ili birati, čini se da bi najbolja strategija gostovanja podrazumevala **heterogenost**. Kada to kažemo mislimo na potrebu da se radionice održavaju u što raznovrsnijim srednjim školama, sredinama itd. Udruženo sa češćim organizovanjem skupova, time bi poruka doprla do većeg broja ljudi, ne bi bila specifično skrojena za određenu populaciju, a time ni fokusirana u svojim efektima.

SPISAK ODRŽANIH TRIBINA

8. 3. 2011.

1. Prva beogradska gimnazija
2. Opština Stari grad, Beograd
3. Tehnička škola Novi Beograd
4. Deveta beogradska gimnazija
5. Treća beogradska gimnazija
6. Gradska kuća, **Zrenjanin**
7. Sinagoga, **Novi Sad**
8. Narodno pozorište, **Vršac**
9. Peta beogradska gimnazija
10. Jevrejska opština, **Beč**
11. Prva ekonomska škola, Beograd
12. Trinaesta beogradska gimnazija

2012.

13. Vazduhoplovna akademija, Beograd
14. Šabačka gimnazija, **Šabac**
15. Deseta beogradska gimnazija
16. Centar za kulturu, **Bogatić**
17. Kulturni centar Beograd
18. Srednja škola, **Grocka**
19. Gimnazija Sveti Sava, Beograd
20. Kulturni centar „Studentski grad“, Beograd
21. Dvanaesta beogradska gimnazija

2013.

22. Valjevska gimnazija, **Valjevo**
23. Šesta gimnazija, Beograd
24. Pravno-poslovna škola Beograd
25. Gimnazija **Smederevo**
26. Požarevačka gimnazija, **Požarevac**
27. GO Vračar, Beograd
28. Centar za kulturnu dekontaminaciju, Beograd
29. Srednja škola, **Veliko Gradište**
30. Prva kragujevačka gimnazija, **Kragujevac**
31. Treća beogradska gimnazija, Beograd
32. Deveta beogradska gimnazija
33. Tehnička škola "Novi Beograd", Novi Beograd

2014.

34. Srednja turistička škola, Novi Beograd
35. Srednja ugostiteljsko turistička škola, Beograd
36. Prva beogradska gimnazija, Beograd
37. Železnička tehnička škola, Beograd
38. GO Stari grad, Beograd

39. Gimnazija "Sveti Sava" , Beograd

40. Trinaesta beogradska gimnazija

41. Peta beogradska gimnazija

42. KC **Zrenjanin**

43. KC REX, Beograd

44. Gradska kuća, **Sombor**

45. GO Vračar, Beograd

2015.

46. Prva ekonomska škola, Beograd

47. Politehnička škola, **Subotica**

48. Prva beogradska gimnazija, Beograd

49. GO Savski venac, Beograd

50. Železnička tehnička Škola, Beograd

51. GO Stari Grad, Beograd

52. Deseta gimnazija „Mihajlo Pupin“, Beograd

53. Valjevska gimnazija, **Valjevo**

54. GO Vračar, Beograd

55. Pravni fakultet, Beograd

56. Vračačka gimnazija, **Vršac**

2016.

57. Skupština grada Beograda

58. Pravno poslovna škola, Beograd

59. Prva beogradska gimnazija

60. Peta beogradska gimnazija

61. Gimnazija „Svetozar Miletić“, **Novi Sad**

62. Železnička tehnička škola, Beograd

63. Gimnazija **Bečej** (Gradska Pozorište)

2017.

64. Deveta beogradska gimnazija

65. Srednja turistička škola, Beograd

66. Trinaesta beogradska gimnazija

67. Gimnazija i ekonomska škola, **Bela Crkva**

68. Srednja medicinska škola Zvezdara, Beograd

69. GO Stari Grad, Beograd

2018.

70. Kulturni centar „Vlada Divljan“, Beograd

71. Kulturni centar Čukarica, Beograd

72. Skupština grada Beograda

73. Studenski kulturni centar, **Kragujevac**

74. Ugostiteljsko – turistička škola, Beograd

75. Prva ekonomska škola, Beograd

76. Kulturni centar Indija (za Gimnaziju), **Indija**

6. LITERATURA

- Allport, G. (1979). *The nature of prejudice*. New York: Basic Books.
- Ellsberg, M., Arango, D., Morton, M., Gennari, F., Kiplesund, S., Contreras, M., & Watts, C. (2015). Prevention of violence against women and girls: what does the evidence say? *Lancet*, 385, 1555–66.
- Fiket, I., Pavlović, Z. i Pudar Draško, G. (2017). *Političke orijentacijagrađana Srbije: kartografija nemoći*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- From, E. (1989). *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Beograd: Nolit.
- Harding, J., Proshansky, H., Kutner, B. and Chein, I. (1969). Prejudice and ethnic relations. In G. Lindzey and E. Aronson (eds.), *The Handbook of Social Psychology*, Vol. 5, 1–77. Boston: Addison-Wesley.
- Lipstadt, D. E. (1993). *Denying the Holocaust: The growing assault on truth and memory*. Simon and Schuster.
- Lipstadt, D. E. (2019). *Antisemitism – Here and now*. New York: Schocken Books.
- Lobato, E. J., & Zimmerman, C. (2018). Examining how people reason about controversial scientific topics. *Thinking & Reasoning*, 1-25.
- Pavlović, Z. (2012). *Činioci i struktura političke kulture mladih u Srbiji – sociopsihološki pristup* (doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
- Pavlović, Z. i Banjac, S. (2016). Pohađanje preventivnog programa „Škola bez nasilja“ i stavovi prema rodnim ulogama i rodno zasnovanom nasilju. U D. Pavlović-Babić i O. Jovanović (ur.), *Dijalozi u obrazovanju – Zbornik radova* (str. 119-124). Beograd: Društvo istraživača u obrazovanju.
- Popadić, D. (2010). Put iz bratstva i jedinstva – etnička distanca građana Srbije. U Grupa autora, *Kako građani Srbije vide tranziciju* (str. 105-122). Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Centar za studije socijalne demokratije i CeSID.
- Popadić, D., Pavlović, Z. i Mihailović, S. (2019). *Youth study Serbia 2018/2019*. Belgrade: Friedrich Ebert Stiftung.
- Stojanović, D. (2010). *Ulje na vodi – ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Beograd: Peščanik.
- Stojanović, D., Vučetić, R., Todosijević Petrović, S., Pintar Manojlović, O. i Radić, R. (2010). *Novosti iz prošlosti – znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Subašić, B. i Opačić, B. (2013). *Vrednosti i kulturni aktivizam maturanata Srbije*. Beograd: Centar za proučavanje kulturnog razvitka.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151.

DA SE NIKAD NE ZABORAVI - HOLOKAUST - DA SE NIKAD NE PONOVI

muzika piše sećanja

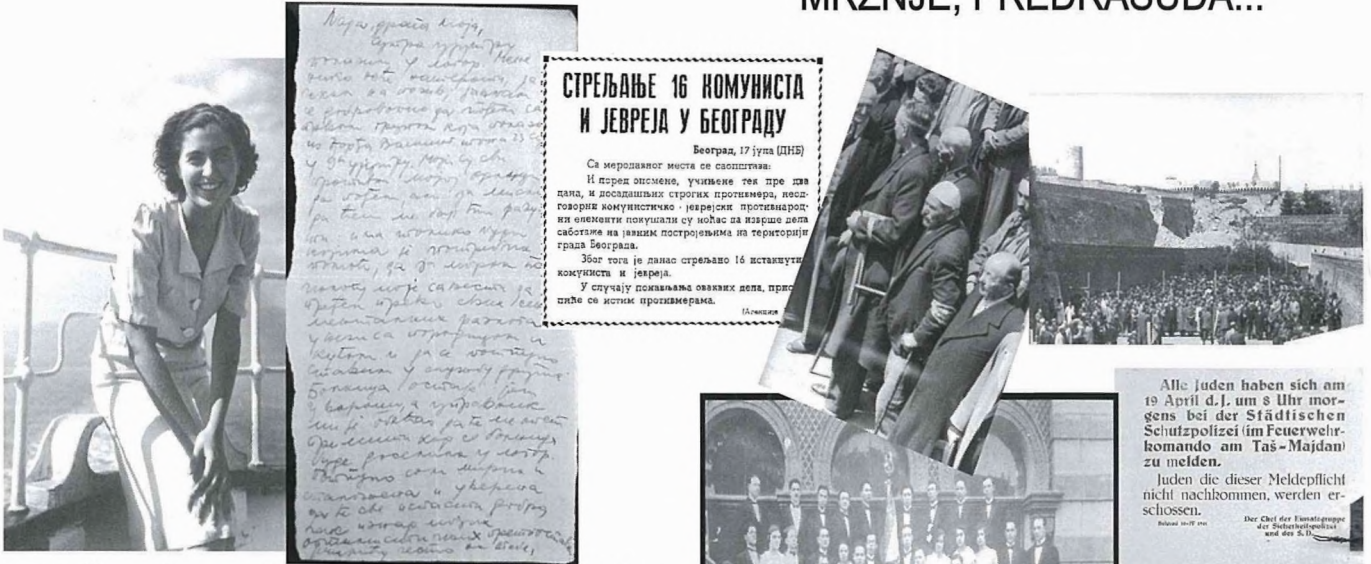
Republika Srbije
Ministarstvo nauke i prosvete

2011-2019

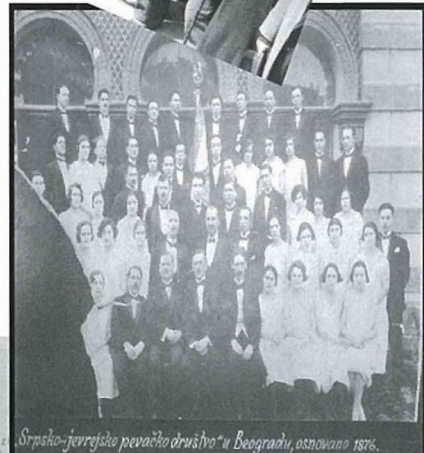
Psihologija, istorija i muzika za TOLERANCIJU, protiv ANTISEMITIZMA, AGRESIJE MRŽNJE, PREDRASUDA...

STRELAJBE 16 KOMUNISTA I JEVREJA U BEOGRADU

Beograd, 17 juna (DHB)
Sa nerolavnog mesta se saopstava:
I pred osimene, ucinkene tek pre dva dana, i dosadajnih strogih prognera, nesgovorni komunisticko-jevrejski protivnarodni ometnici pokuvali su nobas da vpravde dela sabotaze na javnim postrojenjima na teritoriji grada Beograda.
Zbog toga je danas streljano 16 istaknutih komunisti i jevreja.
U slucaju pomalajma ovakvih dela, pravilno se istine prognerama.

Srpsko-jevrejsko pevačko društvo
Dr Milan Koljanin, istoričar
Prof. Dragan Popadić, soc. psiholog
Preživeli

Srpsko-jevrejsko pevačko društvo u Beogradu, osnovano 1946.

Alle Juden haben sich am 19 April d.J. um 8 Uhr morgens bei der Städtischen Schutzpolizei (im Feuerwehrromanado am Tas-Majdan) zu melden.
Juden die dieser Meldepflicht nicht nachkommen, werden erschossen.
Der Chef der Einsatzgruppe der Selbstschuttpolizei und die S. I.

Svi Jevreji moraju da se prijave 19 aprila t.g. u 8 čas. u jutro gradskoj policiji (u zgradi Požarne komande na Tasmajdanu).
Jevreji koji se ne odazovu ovom pozivu biće streljani.
Šef grupe, po imenu Besedinskić u. S. I.

An die Juden!
Alle Juden haben gelbe Armbinden zu tragen. Wer sich ohne Armbinde auf der Strasse oder in öffentlichen Lokalen zeigt, wird nach den Kriegsgesetzen bestraft.
Kommandantur Belgrad
Jevrejima!
Svi Jevreji imaju da nose žute trake oko ruke. Ko se nađe na ulici ili u javnom lokalu bez trake oko ruke, biće kažnjen po ratnim zakonima.
Komanda mesta Beograda

227 424-416
M. Kora, D. Č. J. (Armatno sa ograničenim Jamstvom)
Berlin
Krematorijum
Moje se firma verovatno u najkraćem vremenu morat će da sagradi po naredbu državljanske uprave SS-Strupa i lokalne, biće kao naj-
učinkovite upotrebljeno da nam po svetu koju za izradite dostavite što
pre detaljne planove za krematorijumu naš zajedno sa nacrtom za
uzvišene i uspostave vazduha, kao i za posudu za spaljivanje i za
zapre, kao osimko čista voda karavata saim.
Naše klijere mogu nekih koje su nametnuta priznane u planu naše
firme N. 8908 od 6.11.1941 jer je izabrana kao Despozicija.
U očekivanju vašeg čestog odgo-
vora ostajem
s poštovanjem
firma
M. Kora, D. Č. J. S. I.
Berlin D. 26, Dönhofsplatz 26.
Građevinsko preduzeće
ALEKSANDER DJANOV
Beograd
Novo-Savska ul. 6.
Tel. 42-497.
Beograd, 18. VIII. 1940

Broj streljanih voje grupe

U sedm. br. 3	= 130
" 4	= 130
" 27	= 120
" 28	= 120
" 3	= 100 poznati partizani i jetnici
" 25	= 100 pobune porola reani
" 26	= 130 iz Grewske Mitrovice iz savoda
" 4	= 100 anai partizani i komunisti
" 38	= 20
" 66	= 60

Organizator *Marlena Weinberger Pavlović*

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BEOGRAD

 INFORMATIKA

JOODS
HUMANITAIR
FONDS

 Embassy
of the Federal Republic of Germany
Belgrade

SRPSKO JEVIJSKO
PEVAČKO DRUŠTVO
1876

Marlena Weinberger Pavlović